

Magnó és történelem

Rostás Zoltán beszélgetése Theo C. Barker professzorral

Megtévesztő nevet adtak az angolszászok az újkori történetírás egyik forrásfeltáró (alkotó) módszerének. Amikor 1980 augusztusában a bukaresti nemzetközi történelemszervezet programjában először láttam leírva az *oral history* kifejezést, azt gondoltam: lám, már nemcsak az írásbeliségnek, de (az etnográfia mellett) a szóbeliségnek is megszületett a saját története. Amikor beültem a Köztársasági Palota kistermében folyó értekezletre, azonnal kiderült, hogy egészen másról van szó. Ezért kerestem fel a nemzetközi történelemszervezet vezetőségébe is beválasztott Theo C. Barkert, a londoni egyetem gazdaság- és társadalomtörténet professzorát.

Természetesen egy kongresszusi szünetben készült interjú nem vállalkozhat a fiatal módszer teljes bemutatására. Barker professzor válaszai mindenesetre összefoglalják a történettudomány belső igényéből született módszer első tapasztalatait.

R. Z.

R. Z.: A „szóbeli történelem“ tulajdonképpen a magnetofon felhasználásával kezdődött mindenütt, így Angliában is. Mikor?

Th. B.: Érdekes, hogy az amerikaiakkal ellentétben nálunk a hivatásos történészek nem figyeltek fel a magnóval készített interjú forrásértékére. A kezdeti kutatások folkloristák és nyelvészek érdeme, de nem Angliában, hanem Írországban — méghozzá svéd hatásra. Nálunk az első nagy magnós kutatássorozatot a leeds-i egyetem Dialektológiai és Népelektológiai Intézete végezte 300 helységben 1952 és 1962 között, de az összegyűjtött anyagot részben a társadalomtörténészek is hasznosíthatják. A tulajdonképpeni úttörő azonban G. E. Evans volt, aki az északkelet-angliai Blaxhall községben telepedett le, és az öregekkel folytatott beszélgetéseket, levéltári kutatások alapján összeállította a *Kérdezd meg a szénagyűjtő embereket* című nagy sikerű, többször kiadott könyvét. Ezt követően még négy könyvet írt, s számos hangfelvételt a BBC is sugározta. Mások is készítették ilyen felvételeket, s a BBC-nél meg könyvtárakban tekintélyes méretű „oral history“-szalagtár alakult ki, csak éppen a pénz hiányzott — és hiányzik ma is — az osztályozásra. Fontos azonban az, hogy a hatvanas évek elején több hivatásos történész is „felfedezte“ a magnót, és interjúkat készített.

R. Z.: Ön hogyan „fedezte fel“ ezt a módszert?

Th. B.: Az én érdeklődésemet a szóbeliség iránt 1887-ben született apám történetei ébresztették fel. Az első világháború előtti élet olyan dimenziói tárultak fel előttem, amelyekről semmilyen írott dokumentum nincs. Amikor kineveztek a kenti egyetem gazdaság- és társadalomtörténeti tanszékére, még nagyobb lendülettel folytattam a magnós kutatást, és mindenkit erre ösztönöztem. Azokban az években Kent grófság 1914 előtti társadalmára voltunk kíváncsiak. Akik ezzel a kérdéssel foglalkoztunk, félévente találkoztunk, hogy kicseréljük tapasztalatainkat, hogy meghallgassunk egy-egy felvételt. Hasonló munkába fogott az essesi egyetemen Paul és Thea Thompson; céljuk felmérni az angol családok életét és munkáját Edward uralkodása (1900—1918) alatt. Egy 1911-es népszámlálási adatok alapján kiválasztott reprezentatív mintát hallgattak meg. Az oxfordi B. Harrison néhány diákjával az ottani tanintézetek adminisztratív személyzetét interjúolta meg, Raphael Samuel az Oxford környéki falvakban kutatót, John Seville a hulli egyetemről a helybeli munkásmozgalmi vezetőkkel beszélgetett, a swansea-i egyetem diákjai a dél-walesi politikai kultúra történetét kutatták. 1969-ben gyűltek először össze a „magnós történelem“ művelői, s ennek első eredménye az *Oral History* című folyóirat létrehozása volt, amelyet azóta is Paul Thompson szerkeszt. Ez a kiadvány fogta össze a különböző központokban végzett kutatásokat, adott hírt az észak-angliai mesterségek eltűnéséről, a bányászatról, a kereskedelmi tengerészetéről — itt még olyan öregek is beszélhettek, aki vitorlásra kezdte a munkát. A kiadványban számoltak be kutatásaikról kisebb intézetek, magánszemélyek is. Noha a „szóbeli történelem“ mozgalomá duzzadt, és társaságot is alapított, mégis minden eddigi kísérletünk egy — tudományos szempontból nélkülözhetetlen — országos oral history központ létrehozására a kormány 1974-es takarékosági politikája, majd a recesszió miatt kudarcba fulladt. De azért folytak tovább a kutatások a

bányászok, a halászcsaládok és -közösségek körében az apa és az anya szerepéről a gyermek nevelésében, a század eleji élet minőségéről két városban. John Wyman és jómagam folytattuk az 1914 előtti Kent grófság életének vizsgálatát. Ezekből időközben számos értékes könyv született. Tehát állami támogatást élvező központ nélkül is, de erős társaságunk és színvonalas folyóiratunk segítségével tovább folyik a munka, s ha 1975-ben 70 intézet és helyi társaság foglalkozott ilyen irányú kutatásokkal, akkor ma ez a szám sokkal nagyobb az „egyszemélyes kutatócsoportok” miatt is — a listát most készíti Ann McNulty.

R. Z.: *Említette a Thompson házaspár mintáját...*

Th. B.: Jó, hogy ezt hozta szóba, mert itt nemcsak a rigorózus minta, hanem az általuk alkalmazott 20 oldalas kérdőív is rengeteg problémát felvet. A legtöbb történész véleménye az, hogy az interjúk — még ha az alanyok kiválasztása nem is mellékes — csak kiegészítő, minőségi információt hordozó forrásnak tekinthetők, s nincs értelme a kvantifikálásnak. Nem adatokat, vagyis dátumokat, számokat, neveket kell kicsikarni, hanem az alany *életkeretét* (munka, szabad idő, család, kapcsolatok, hobbi stb.) kell felderíteni, s ebben pedig azt, hogy *mit gondolt* mindarról, ami körülötte történt életében, egyáltalán: *hogyan érezte magát* abban a világban, amelyben élettét leélte. Az alany éppen ezekre a dolgokra emlékszik leginkább. Egy idős hölgy például bámulatos részletességgel mesélte el, milyen volt egy pincérnő élete Manchesterben a Piccadilly utcai kávéházban 1895 és 1900 között. Nem is kell mondanom, hogy az alkalmazás milyen íratlan szabályai tártultak itt fel. A „szóbeli történelem” segítségével a lakáskörülmenyekről is rengeteg újat tudunk meg: milyen volt a bútorzat, a lakások nagysága, az egy főre eső lakterület. De az interjú során ennél sokkal több minden kerül felszínre, és ami a legfontosabb, az, hogy vajon abban, amiben laktak, jól érezték-e magukat, boldogok voltak-e? Amikor egy öregúr arról beszél, hogy egy szobában hatan aludtak, én felkiáltottam, hogy hát ez borzasztó! Erre ő igen derűsen azt válaszolta, hogy nagyon jól voltak így, és nem láttak ebben semmi borzasztót. Persze vigyázni kell, mert az öregek hajlamosak ifjúkori éveik megszipítésére. Az interjúkészítő történész idővel „megérzi” a megszépített emlék mögött a valóságot, ugyanúgy, ahogy a levéltárban mind több dokumentum olvasása után egyre mélyebbre hatol a jelenség tanulmányozásában. Ugyanígy az interjúk szaporodásával annyi új részletre vetül fény, hogy a megértés is szinte észrevétlenül teljesedik ki.

R. Z.: *De ma már az iskola mellett a tömegkommunikációs eszközök is erős „forráson túli” hatást gyakorolnak az emberek emlékezetére...*

Th. B.: Így van, és hadd idézzek fel erre egy igen jellemző esetet. Compton Mackenzie nagyszerű *Whisky Galore* című regényében rendkívül humorosan írja le, hogy a második világháború idején a nyugati partokon zátonyra futott egy hajó, s a falu egyébként vallásos lakossága a roncsról ellopta a whiskyt. A regényből aztán sikeres film is készült. Nos, amikor a történészek ehhez az epizódozhoz jutottak a faluban készített interjúk során, az alanyok úgy mesélték el a történeteket, ahogy Mackenzie leírta, és a film bemutatta. Az ilyen és ennél sokkal diszkrétebb csapdák csak úgy kerülhetnek el, ha a történész alaposan felkészült a beszélgetésre, tehát ismeri a vonatkozó levéltári anyagot, és ügyesen irányítja a beszélgetést. Persze, a torzulás önmagában is érdekes kutatási téma, ahol már több szakember együttműködésére van szükség.

R. Z.: *Módszertani szempontból mit ért az alapos felkészülésen?*

Th. B.: Személy szerint itt semmi esetre sem kérdőíves interjúra gondolok. Szerintem elég a személyi adatokat rögzíteni (mikor és hol született, kik a szülei, milyen a társadalmi helyzete, iskolázottsági szintje stb.). Az interjúnak arra kell koncentrálnia, amit az alany *megélt*, amiről tud és akar mesélni. A történész legfőbb erénye a türelem és hallgatás. Nem neki kell uralnia a beszélgetést, nem szabad félbeszakítani, kijavítani az alanyt. Igaza van G. E. Evansnek, amikor azt írja, hogy a megélt élet emlékei akkor hozhatók felszínre, ha *sok az idő, rengeteg a hangszalag és kevés a kérdés*. Tehát a kutató otthon felkészül, kidolgozza a kérdéseket, vagy inkább egy problémalajstromot, amit megpróbál észben tartani, és csak ha alkalma van, ha értelme van, akkor teszi fel a kellő pillanatban a kérdéseket. De nem kell görcsösen ragaszkodni a kérdésekhez, mert ezzel lehet, hogy alanyunk elveszti mesélőkedvét, s így talán éppen a mellébeszélésben felbukkanó adat „csúszik ki” a kezünkből. Az interjúkészítő figyeljen az alanyra, és ne a következő kérdésre gondoljon, mert kihasználatlanul maradhat egy-egy elejtett szó, amely talán még feltáratlan területre irányította volna a beszélgetést.

R. Z.: *Egy ilyen véletlenül felbukkanó adatból még új kutatási téma is adódhat?...*

Th. B.: De még mennyire. Az 1914 előtti munkáséletmód kutatása közben, teljesen véletlenül, vagyis mert szándékosan nem követtem az előre eltervezett kérdé-

seket, egy számomra ismeretlen, de annál fontosabb jelenségre bukkantam: a munkások hivatalosan nem ismert, tehát írott dokumentumokban fel nem lelhető mellékkereseti lehetőségeire. Így tudtam meg: csak részben igaz az, hogy az orvosok szegényektől nem fogadtak el honoráriumot; szüléskor igenis igényt tartottak rá. Fontos ez az adat a társadalombiztosítás előtti idők orvos—páciens-viszonyának vizsgálatához. De az ilyen „mellébeszélésekből“ derül fény az egyes társadalmi kategóriák valós anyagi helyzete és státusa közötti különbségre is.

R. Z.: *A magnós interjúval kapcsolatban még milyen tapasztalatra hívna fel a figyelmet?*

Th. B.: Például arra, hogy nem érdemes egyszerre több „öregúrral“, mondjuk egy baráti körrel csoportos interjút készíteni, mert egyik a másikat akadályozza a „kibontakozásban“, és nem ösztönzik egymást, mint ahogy korábban gondoltuk. Meg aztán jobb, ha a történész nem akar egy beszélgetésen mindenre sort keríteni. Sokkal hasznosabb, ha otthon újrarahallgatja a felvételt, és a második alkalommal már sokkal mélyebbre ereszkedhet. Persze jó lenne tökéletesíteni az interjúkészítés technikáját is. Ehhez időnként nem ártana megismételni az interjút, hogy megállapítsuk, milyen emlékek halványodnak és milyenek erősödnek az idő múlásával. De ennek egyrészt biológiai akadályai vannak, mert ugye az emberi élet is véges, másrészt ez már nemcsak történészek „felvonulási“ területe.

R. Z.: *Most milyen kutatási téma foglalkoztatja?*

Th. B.: Tanulmányt készítek a közúti szállítás fejlődéséről. Nem sokat írtak erről. Az autógyártásról bőven, az úthálózat, szervízszolgálat, garázsok, benzinkutak kérdéséről majdnem semmit, pedig milyen óriási társadalmi háttere van az egész jelenségnek. Levéltári kutatásokat végzek, és természetesen interjúkat is készítek. Enélkül már el sem képzelhető ez a munka. Legalábbis számomra. Végül még csak annyit, hogy jó minőségű felvételeket kell készíteni, s ezeket meg kell őrizni a szöveg leírása, feldolgozása után is, mert a rádió szintén hasznosíthatja, s a történelemtanításban ugyancsak kitűnő segédeszközök. Milyen érdekes volt számunkra, de a nagyközönség számára is az az interjúsorozat, amely indiai brit tisztviselőket és indiaiakat szólaltatott meg. Ugyanarról a korszakról, ugyanazokról a jelenségekről mennyire eltérő szövegeket hallhatunk! A felvételeknek az oktatásban való felhasználásától még távol állunk, de hatékonyságuk kétségtelenül nagyobb lesz, mint bármilyen más szemléltetőeszköznek. Ezek után engedje meg, hogy én is kérdezzek valamit. Maguknál, Romániában, folynak ilyen kutatások, készítenek-e ilyen interjúkat?

R. Z.: *Néhány fiatal szociológus és szociográfus magnózik ugyan, de nem kifejezetten az oral history művelésének szándékával. Ezenkívül szűkebb környezetben egy fiatal magyar politológus használja tudatosan a „magnós történelem“ módszereit. Levéltári kutatások, korabeli sajtódokumentumok alapján faggatja az 1944—1948 közötti bonyolult politikai időszak különböző szereplőit.*

Th. B.: Akkor itt az alkalom, hogy népszerűsítsük Önöknél is ezt az új tudományágat.

R. Z.: *Éppen ezért kerestem meg Önt. Talán másoknak sem lesz haszontalan ez a rögtönzött bevezető. Köszönöm a beszélgetést.*

Unipan Helga meseillusztrációja

